

A BÉKÉS MEGYEI MÚZEUMI KUTATÁSOK EREDMÉNYEIBŐL

Tanulmányok és forrásközlemények

**A BÉKÉS MEGYEI MÚZEUMI KUTATÁSOK
EREDMÉNYEIBŐL**

Tanulmányok és forrásközlemények

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 11.
Publications of Békés County Museums
Mitteilungen der Museen des Komitates Békés
Публикации Музеев Области Бекеш

Sorozatszerkesztő:

SZABÓ FERENC

**A BÉKÉS MEGYEI
MÚZEUMI KUTATÁSOK
EREDMÉNYEIBŐL**

Tanulmányok és forrásközlemények

BÉKÉSCSABA

1988

Szerkesztette:
SZABÓ FERENC

A tanulmányokat lektorálták:

HAJDÚ MIHÁLY	OROSZ ISTVÁN
KALICZ NÁNDOR	RÉTHY ZSIGMOND
KATONA IMRE	SZABÓ FERENC
MÉSZÁROS KÁROLY	SZAKÁLY FERENC
SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY	

A német nyelvű összefoglalásokat

Dominka Gerhard
fordította

A borítón: Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc jelképes ábrázolása a kiegyezés körül készült, színezett metszeten. A képet alföldi parasztszobákban szívesen helyezték el a népi negyvennyolccasság jegyében (Váradi Zoltán repr.)

ISSN 0139 0090
ISBN 963 01 8779 5

Kiadja a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Szabó Ferenc
Kiadói Főig. eng. sz.: 51999/1987.
810016 Petőfi Nyomda, Kecskemét
Felelős vezető: Birkás Béla vezérigazgató

A korai szakálhái kultúra Battonyán

G. SZÉNÁSZKY JÚLIA

Az elmúlt években a szakálhái kultúra számos lelőhelyén folytattunk kisebb-nagyobb feltárást. A településszerkezeti, életmódbeli megfigyelések mellett jelentős mennyiségű régészeti leletanyagot is sikerült összegyűjtenünk¹, amelyek sorában különösen fontosak Battonya-Parázs tanyáról származó ismereteink.

A szakálhái és az azt követő, belőle szervesen kinövő tiszai kultúrák nagy kiterjedésű, centrális részének tell települése Battonya és Mezőkovácsháza között félúton, a Száraz-ér (egykori Maros-ág) partján fekszik. A lelőhely központi része két nagyobb kiemelkedésre tagolódik, amelyeket a mederre támaszkodva, félkörívben váltakozva kisebb vízmosások és magasabb, gátszerű partok fognak közre. E közbülső, lakatlan területekkel együtt a település teljes kiterjedése meghaladja az 1 km²-t.

Az ásásokat 1975-ben kezdtük, a Száraz-értől távolabbra eső magasabb halmon. Azóta folyamatosan dolgozunk itt, és eddig közel 400 m²-t tártunk fel, ami az egész lelőhelynek egy ezreléke sincs.² A felső — szántással bolygatott — szintben vékony tiszai, ez alatt pedig a töretlenül fejlődő szakálhái kultúra vastag rétegsora található, ami helyenként a 3 m-t is eléri. Így itt jól követhető az a folyamat, ahogyan a szakálhái, és az ebből szervesen kinövő tiszai kultúra fejlődött.

Mint láttuk, a lelőhelynek csak nagyon kis részét ismerjük, erről a kis területről elsősorban csak kronológiai következtetésekre juthatunk, és természetesen figyelemmel kísérhetjük az emlékanyag, azaz a szakálhái kultúra belső fejlődését. A település szerkezetére, a lakóházak elhelyezkedésére nagyon gyér adatokkal rendelkezünk.

Különösen hiányosak ismereteink a település kiterjedéséről egy-egy rövidebb időszak vonatkozásában. Nagy a valószínűsége annak, hogy a szakálhái kultúra népe nem lakott egyszerre az egész területen, de az sem bizonyítható, hogy akár a tiszai kultúra idejében egyszerre laktak volna mindenütt, ahol a felszínen tiszai kerámia található.

Mindenesetre a feltárt részen, a tell magját képező egyik domb legalján a szakálhái kultúra eddig ismert legkorábbi települése került elő. Jelen tanulmányunkban az eddig restaurált leletanyagot tudjuk értékelni, ami két gödör (13. és 26.) és két ház (5. és 9.) részletét jelenti. Szerencsés körülménynek mondhatjuk, hogy a 26. gödör a legkorábbi ház padlója alól, általa fedve került elő, tehát az itt talált zárt leletegyüttes a legkorábbi lakosok emlékét őrizte meg. Szabályos kör alaprajzú, méhkas alakú, kisméretű gödör volt (átmérője: 85 cm), leletekben igen gazdag. Nyolc kiegészíthető edény, számos edénytöredék, sok állatsont (zömmel szarvasmarha) és több eszköz került belőle elő. Így a legkorábbi

edénytípusokból aránylag bőséges sorozat áll előttünk (2—5. kép). A 13. gödör is szabályos kör alakú volt. Laza kitöltése miatt fölötte a talaj kissé megsüllyedt, de jól meg lehetett figyelni, hogy az alsó, korai gödröt egy égett, pernyés kitöltés zárja, amely fölött késői, már a kialakuló tiszai kultúrához tartozó leletanyag került elő. A gödör átmérője: 108 cm. Nem mondható viszont el a jó megfigyelési lehetőség az 5. ház esetében. Az eddig feltárt területnek nagyjából a közepén fekszik, csaknem szabályos téglalap alakú, lekerekített sarkokkal. Feltárás közben megfigyeléseinket az is nehezítette, hogy két idényben, két részletben ástuk ki az amúgy is igen rossz minőségű padlóval rendelkező objektumot. A csak helyenként megfigyelhető sárga agyagpadlót nyomokban fehér szerves anyag borította. A ház északi fala mentén sűrűn függőleges karólyukak helyezkednek el, ezekhez simult szélén kissé megemelkedve a ledöngölt, lekent padló. A ház ÉNy-i negyedében ásták később a 16. gödröt, ezzel a ház jelentős részét teljesen elpusztították. A ház szelvénybe eső méretei: 825 × 650 cm. Az épület berendezését az idő nem őrizte meg, pusztulása előtt a használható tárgyakat elszállították, így zömmel csak edénytöredékeket, állatsontot, néhány eszközt találtunk benne (7. kép 5, 8, 10, 12.). Sokkal jobb körülmények között sikerült feltárnunk a szelvénytörzset nyugati végében a 9. házat. Az épület leégett, így könnyű dolgunk volt a jól átégett, színében is elkülönülő padló követése. A padló körül 40-50 cm mély, 30-35 cm széles árok húzódott, melynek belső szélén a padló kissé felhajlott, mintegy követve az egykori fal görbületét. Ez a fal vonalában húzódó alapárok lehetett, amibe a tartószerkezetet helyezték el. Az árok a délnyugati sarokban 190 cm hosszban megszakadt, itt lehetett a bejárat (6. kép). Az épület trapéz alakú volt, ez a forma a Balkánon szélesesen elterjedt a neolitikum idején. Méretei: 470, ill. 710 × 820 cm. Az északi falra egy 300 × 180 cm-es padka támaszkodott, a 29 cm magas, jól kitapasztott rész a tűzhely és a ház fala között helyezkedett el. Ez a „beépített bútor” fekvőhelynek és munkahelynek egyaránt megfelelt, és ehhez hasonlót azóta már több házban is megfigyeltünk.

A lelőhelyen már a legkorábbi megtelepülési szakaszhoz tartozó házak is az építéstechnika sokféleségét mutatják, ami arra utal, hogy az egyes építmények funkcióbeli különbségei szerint különféle építési módszereket is alkalmaztak. A viszonylag kisebb, trapéz alakú ház mellett megtalálhatjuk a nagyméretű, téglalap alakú építményt is, ami a Parázs tanyán kívül Battonya-Vid-parton került még elő.³

Az épületek, azok funkciója és eredete azonban hasonlóan a házakban feltárt magvak és más növényi, valamint állati eredetű leletanyaghoz, sokkal inkább az életmód, a gazdálkodás vizsgálatának körébe tartozik, jelen tanulmányunkban viszont elsősorban csak az időrend kérdéseivel foglalkozunk.

Edénytípusok

1. Hengeres talpon álló, gömbös testű fazék

Vörösesbarna színű, nem simított, de nem is durva felületű a típus minden előkerült példánya. Némelyik darabon kis kiöntő található (2. kép). Több példánya került elő a korai szint fölötti 6. házban is. Ez a forma a szakálhái kultúra megjelenése előtt kizárólag a csipett díszes kerámia körében fordult elő. Legtöbb és leggyakoribb analógiáit a Starčevo kultúrában találjuk. Méretre is, anyagra is megegyezőnek tűnik egy obrei edény,⁴ ami Obre I. felső, IV. rétegeből került elő, ahol már a kifejlett, de legkorábbi Kakanj kultúra emlékei találhatóak. Ugyancsak Boszniából származik egy példány,⁵ amelyen festés is van. Smilčićről is ismerünk hasonlót.⁶ Az Anza II—III. rétegekben töredékekből rekonstruált edények spirálokkal gazdagon festettek, ezek formája igen közel áll a battonyaiakhoz.⁷

A Morava-völgyben még Bukovcen került elő hasonló, olyan Starčevo III. telepen, ahol már a Vinča kultúra elemei is kimutathatók.⁸ A Bánátban ez a forma a Starčevo III/B horizontban fordul elő,⁹ a hivatkozott helyen bešenovai példányt közöl Gh. Lazarovici. A Starčevo IV/B időszak hasonló edényei már zömökebb alakot mutatnak.¹⁰ A már csaknem talpgyűrű magasságú profilált edényalak a Körös kultúrában is elterjedtek. A battonyai edényekhez leginkább hasonlókat Sövényházán,¹¹ Hódmezővásárhely-Kotacparton¹² és Maroslele-Pana 3. gödrében¹³ találunk.

2. Gömbös testű csészek

Battonya-Parázs tanyán a 26. gödörben három vékony falú, fekete, fényezett kis csésze került elő. Közülük az egyik a legkisebb (5. kép 6) gömbös testű, a másik kettő kissé nyújtottabb forma (5. kép 5, 7). Igen nagy jelentőséget tulajdonítunk a fényezett fekete áru korai szakálhái megjelenésének, ez ugyanis Thesszáliából kiindulva a Vinča kultúrában terjedt el a Balkánon. Előfordul már a Tsangli időszakban, de virágzását az ezt követő Arapi fázisban éri el. „Anyaguk jól kidolgozott és homokkal csak kevésbé soványított. A finomabb daraboknak rendkívül vékony a faluk. „Pincenedves” állapotban az edények külső oldalát csaknem tükörfényes polírozás borítja.” V. Miložić¹⁴ írását szó szerint idéztük, hiszen a szakálhái kultúra hasonló kerámiájára ezek a szavak a lehető legpontosabban illenek. A redukciós égetési mód azután a Vinča kultúra közvetítésével terjedt el szerte a Kárpát-medencében. Útjának illusztrálására az Obren¹⁵ az Obre I. IV. fázisban, illetve Olténiában a Dudești kultúrában¹⁶ talált darabokat hozzuk fel. Ez a technika Thesszáliában még más edénytípusokon, elsősorban tálakon és kettős kúpos edényeken figyelhető meg, a szakálhái kultúra polírozott kerámiájához hasonló edények a vincai és elsősorban bánái, erdélyi leletek között fordulnak elő. Ugyanakkor a fekete fényezés mellett a barna, vörösesbarna és feketésbarna, illetve szürke fényezés is fellép, éppen úgy, mint a Balkán

nagy területein mindenütt, az ímént idézett helyeken is. Formájában is azonos a Karanovo III-ban talált példány.¹⁷

A Vinča kultúra törzsterületéről Banjicáról¹⁸ és Aradacról¹⁹ mutatjuk be, ezek pontos analógiái Vinčán 10,3—8,7 m között vannak.²⁰

Megtaláljuk az igen korai vinčai Őszentiván VIII leletei között is,²¹ de ez bekarcolt háromszögekbe szurkált pontokkal díszített. A Bánátból Partán,²² ill. Zorlenjū Mare II. rétegében talált²³ darabot ismertetjük, noha ez utóbbi valamivel későbbinek tűnik, szerző a Vinča B₁ szakaszra datálja. Itt kell megjegyeznünk, hogy e típus feltűnési ideje fontos számunkra, ettől kezdve ugyanis a szakálhái kultúra teljes időszakájában gyakori forma. Statisztikai vizsgálatokat végeztünk későbbi és legfiatalabb szakálhái lelőhelyek anyagában, és kiderült, hogy a finom kerámia gyakran megközelíti, de el is éri a durva edények százalékos arányát.²⁴ Erdélyben Nádorválya alsó rétegében,²⁵ továbbá Tordoson²⁶ igen gyakori, de a kolozsvári leletek között is előfordul.²⁷

3. Palack

Barnásszürke, alacsony, hengeres nyak, gömbös test és a vállra támaszkodó két fül jellemzi (5. kép 3). Ez a zömök forma a szakálhái kultúrában csak a legkorábbi leletek között ismeretes, a későbbi szakaszokra, és a majdani tiszai kultúrára is a sokkal karcsúbb palackok a jellemzőek, noha ezek megtalálhatók már ebben a korai időszakban is: A kétfülű palack a szakálhái kultúra egyik legsajátabb edényformája, pontos analógiáit távolabbi területeken nem találjuk, noha kétségtelen, hogy az edény formája (mindenesetre fülek nélkül) a Starčevo-Körös kultúrából eredeztethető. Ennek zömök, hengeres nyakú palackjait példaképpen Hódmezővásárhely-Kotacpartról mutatjuk be.²⁸ Thesszáliában Tsangli leletei között fordul elő,²⁹ de ezek az A₃ stílushoz tartoznak. Ezt az újabb irdalomban a Sesklo kultúra végével, a kialakuló Tsangli kezdetével párhuzamosíthatjuk,³⁰ amely időszakban több típusuk is megtalálható, elsősorban kissé nyújtottabb nyakkal, sőt a vállra támaszkodó két füllel is.³¹ Kissé felhúzott, sarkosan meghajlított füllel Dikili Tashon is előkerült.³² Aránylag közelebbi analógiának tűnnek az Arapi fázis hasonló edényei.³³ Ez utóbbi típus nyújtottabb testű, leginkább a Bucovaş csoport palackjaihoz hasonlít, amely típust összefoglaló munkájában Gh. Lazarovici³⁴ Clb-d típusnak jelöli. Ezt találjuk meg Battonyán is, a tell alsó rétegében (8. kép 11). A Tordoson talált hasonló alakú edények füle kivétel nélkül legnagyobb kiöblösödésükön ül.³⁵ Megjegyezzük, hogy ez a forma a Szatmár csoport fiatalabb szakaszában is megjelenik.³⁶

Külön kell beszélnünk az edénytípus füléről. Ez a szakálhái kultúrában mindig a nyakról indul és a vállra támaszkodik. A fül két szakasza ívelt, vagy egyenes, egymással derék- vagy tompaszöveget zár be. Ez a fülképzés kizárólagosan a szakálhái kultúrára jellemző ezen az edénytípuson, de más, vagy csak kissé hasonló edények körében talált analógiák alapján feltétlenül déli eredetű. Alkalmanként kis gombok, dudorok találhatók rajtuk, mint a thesszáliai³⁷ példányoknál. Ugyanigy a Vinča kultúrában is megtalálható, például Banjicán is.³⁸

4. Gömbös testű fazék

Battonya-Parázs tanyán a 26. gödörben három kiegészíthető példánya került elő (5. kép 1, 2, 4). Kettő kisebb (5. kép 1, 2), egy (5. kép 4) és számos töredék (3. kép 11; 4. kép 3, 5) pedig nagyobb méretű és durvább kivitelű. Közös jellemzőjük, hogy színük szürkésbarna, durvább kidolgozása az anyaguk, az ún. házi kerámia közé sorolhatók. Az egyik típus (5. kép 1) oldalán két bütyökfogóval a tellen mindvégig megtalálható, a középső neolitikumban általában igen gyakori. Az 5. kép 2., oldalán kis bütyökkel díszített, szintén az általánosabb formák közé tartozik, a Gödrösökből is ismert.³⁹ A rátett, ujjbenyomással tagolt bordával díszített példányok is végigkísérik a szakálhádi kultúra fejlődését. Ugyanezt mondhatjuk el a szilmei csoportra jellemző sajátosságokról (3. kép 8—10), valamint a vízszintesen rátett lapos bütyökről (3. kép 11; 4. kép 3). Annál fontosabb a perem alatt kiöntővel ellátott, durvított felületű fazék, mivel ez csak a korai időszakban fordul elő (5. kép 4). Ehhez hasonló került elő Lebón⁴⁰ és Hódmezővásárhely-Szakálháton,⁴¹ ahol más edényeken is találkozunk kiöntővel,⁴² amit Kalicz N. és Makkay, J.⁴³ a csoport jellegzetességei közé sorolt. Kiöntőt a Körös-Starčevo kör nem ismer, az áttekintett leletanyagban csak egyetlen darabot találtunk, fontos, hogy ezt is Spiraloid B környezetben.⁴⁴ Ezzel szemben a középső neolitikumban már többfelé találkozunk velük, Thesszáliában a Dimini kultúra Arapi fázisában,⁴⁵ illetve a Karanovo III korban⁴⁶ már megtalálható, a Vinča kultúra erdélyi leletei között pedig gyakori.⁴⁷

Az egyik tapasztott felszínű darabon látható lapos, ujjhegygel benyomott, rátett bütyök (3. kép 6) is főképpen csak a korai neolitikumban fordul elő, a szakálhádi kultúra fiatalabb szakaszaiban nem találjuk meg. A Starčevo⁴⁸ és Körös⁴⁹ kultúrákban, de a dunántúli korai vonaldíszes kerámiában is⁵⁰ gyakori. Kronológiai jelentőségű számunkra, hogy a Boian-Bolintineanu szakaszban Cernicán is előfordul.⁵¹

A szakálhádi kultúrában már ebben a legkorábbi szakaszban megtalálható a belülről kinyomott, hólyagosnak, szilmeginek nevezett bütykök (3. kép 8), ami a csoport egész időtartamában igen gyakran fordul elő. Legtávolabbi előfordulását ismét csak Thesszáliában találjuk, itt az Agia Sophia magulán kerültek először elő ilyen töredékek,⁵² mégpedig abban a rétegben, amely az idősebb Otzaki és az azt megelőző Arapi rétegek között éppen csak ezen a lelőhelyen volt megfigyelhető — ami alapján V. Milojčić Agia Sophia fázisnak nevezte el, — és jellegzetességei közé még a bekarcolt dísz, és a pasztózus festés megjelenése tartozik.⁵³

A Bánátból Bucovaţról ismerünk számos ilyen töredéket.⁵⁴

A Battonya-Parázs tanyán feltárt legkorábbi, 26. gödörben a szakálhádi kultúra egyik legfontosabb „kritériumát” az egymásba kapcsolódó S alakú díszítést nem találtuk meg.

A 26. gödör elkülönítetten ismertetett leleteit a továbbiakban kiegészítjük a szakálhádi kultúra korai szakaszának jellegzetes típusaival, amelyeket folyamatos számozással látunk el.

5. Tál

a) Gömbszelet alakú tál

Szürkésfekete, fényezett, jól iszapolt, homokkal soványított anyagú tálak. Előkerült példányai zömmel díszítetlenek,⁵⁵ két esetben a perem alatt egymással szemben két bütyköt látunk. Ehhez a formához tartoznak azok a szalagdíszes darabok, amelyek között kiegészíthető edényt sajnos nem találtunk (**8. kép 8—10**). Ez a forma a Bánátban igen általánosan elterjedt, már a Starčevo kultúrában előfordul Porodínon,⁵⁶ Ostrovul Golun⁵⁷ a II—IV rétegekben folyamatosan ismert, de a Vinča kultúrában⁵⁸ is megtalálható annak ellenére, hogy nem tartozik a jellegzetes vinčai sajátosságok közé. A szakálhádi kultúrában igen gyakori, bár csak kevés kiegészíthető darab áll rendelkezésünkre.⁵⁹

b) Fordított csonkakúp alakú tál

Ezt a típust, amely anyaga szerint az előzővel azonos, csak ebben a korai szakaszban találjuk meg.⁶⁰ A battonyiaiakhoz hasonló darabot csak Tápé-Lebőrről⁶¹ ismerünk a szakálhádi kultúra területéről, de a Bánátban a Körös-Starčevo műveltség IIB szakaszától kezdve folyamatosan fordul elő.

6. Hombár

a) Hengeres nyakú, tojásdad testű. A váll törésvonalánál egymással szemközt általában két belülről kinyomott dudor ül,⁶² amit rátett, ujjbenyomással tagolt borda is kísérhet. E típus kiegészíthető darabjait a környező területeken nem találtuk meg az általunk áttekintett irodalomban, egyetlen azonos díszű nyak- és válltörredék a Dudești kultúrában került elő.⁶³

Ez a típus is hengeres nyakú, de ebben az esetben a nyak jóval magasabb, az edény teste a gömbhöz közelebb áll, de még mindig tojásdad. Nyakukon a vállra támaszkodó két magas fül található. Külön meg kell említenünk, hogy égetés után az edény külső oldalát betapasztották, ebbe széles szalagokat karcoltak, s ezeket a karcolt sávokat pasztózus vörös színnel festették. E másodlagos tapasztás, rajta a vörös festéssel esetünkben a település leégése miatt jól megmaradt (**8. kép 2, 4-5**). Battonya-Vid-parton a 2. házban talált egyik példány alsó része összeállítható volt.⁶⁴ Ezt nem szalagokkal díszítették, hanem rajta megtaláljuk már a mezőkbe rendezett minta alapjait, az edény ui. függőlegesen négy részre osztott, és az egyes részek mintája bár eléggé elnagyolt, egymástól eltér. Legjobb, a mezők elrendezésében is azonos analógiáját a Dudești kultúrában találjuk meg.⁶⁵ Az edényoldal tapasztásának szokása általánosan elterjedt az AVK-ban, de a szakálhádi kultúra fejlődése során is megtalálható mindvégig.

7. Különleges típusok

a) Parázstorító

Parázstorítók a szakálhái kultúra korai településein mindenütt előfordulnak,⁶⁶ de igen általánosak az Alföld korai és középső neolitikumában általában is.

b) Arcos edények

Vid-parton a 2. házban került elő egy arcos edény,⁶⁷ amelynek a legnagyobb kiöblösödése alatti rész hiányzik csak. Az edény, mint az azóta már másutt is talált korai példányok, eltérnek a szakálhái kultúra megszokott arcsosedény-típusaitól.⁶⁸ Ezen eltérő sajátosságok a bánáti leletekben is tükröződnek, Parján⁶⁹ Gh. Lazarovici a battonyaiakhoz teljesen hasonlót talált. E darabok nem stratigráfiailag megfigyelt ásatásból, hanem az Agotha gyűjteményből származnak, ezért nem fogadhatjuk el Gh. Lazarovici véleményét a keltezésüket illetően, a Vinča B/C időszakra nyilván azért datálja ezeket, mert arcos edényt eddig csak ebből a korból ismertünk, bár azok mintázata gyökeresen más.⁷⁰

c) Agyagkanál (8. kép 6)

Díszítések

1. Karcolt díszek

a) szalagdíszek

A fekete vagy sötétszürke, fényezett tálakon vörös pasztózus festéssel hangsúlyozott bekarcolt szalagdíszek (8. kép 8, 10), amelyeket alulról és felülről is egy velük párhuzamosan futó bekarcolt vonal kísérhet,⁷¹ a szakálhái kultúra legjellemzőbb díszítését jelentik. Ezek a szalagok néha M alakban végződnek. Ez a díszítés a kultúrára mindvégig jellemző marad, a korai szakaszban bonyolultabb spirálrendszerek is megjelennek, amelyek az edény gömbhöz közel álló testét sűrűn borítják.⁷² E spirálokhoz hasonlókat a Bucovař csoportban találunk.⁷³ Az itt előforduló, legyezőszerűen szétnyíló spirálok erősen emlékeztetnek a Starčevo kultúra spiráljaira,⁷⁴ ahol a szakálhái kultúra karcolással hangsúlyozott, festett szalagos rendszeréhez is jó analógiákat találunk.⁷⁵

b) zeg-zug minta

A sarkosan bekarcolt vonalak Battonya környékén igen gyakoriak, de ugyanígy megtaláljuk Lebön⁷⁶ is, Gh. Lazarovici pedig a Bucovař csoport jellemző díszítéseként tartja számon ezeket.⁷⁷

c) tűzdelés

Két típusát ismerjük. Az egyiket Battonya-Parázs tanyán egy virágcserep formájú, téglavörös színű fazék perem- és oldaltöredékén találjuk meg. (7. kép 10). Ezek a hosszabb bevagdálások, amelyek az edény teljes felületét beborítják, a szakálhái kultúrában csak a legkorábbi szakaszban fordulnak elő, szép számmal megtalálható analógiáját pedig szinte kizárólagosan a korai neolitikum végéről ismerjük. Kutzián I. mutat be hasonlót Ószentivánról,⁷⁸ de egy szentes-nagyjaksorparti példány is ide tartozik.⁷⁹ Figyelemre méltó, hogy egy ilyen töredék Tápé-Lebőrről származik,⁸⁰ ugyanakkor Csókán is megjelenik.⁸¹

A Bánátban ezt a Vinča A korszak díszítő elemei között tartjuk számon,⁸² noha Ostrovul Golun a Starčevo IV időszakban is előfordul.⁸³

Bulgáriából is ismerjük, a Plovdivról hasán rátett, ujjbenyomással tagolt bordával közölt példány⁸⁴ a Karanovo III. időszakban eléggé jellemző lehet. Időrendi helyzetének megfelelően Usoe I-ből is ismert.⁸⁵ Munteniában a Dudes-ti kultúra néhány korai edényén találjuk meg ezt a díszítést.⁸⁶

Meg kell jegyeznünk, hogy a korai vonaldíszes kultúrában is előfordul, a Dunántúlon⁸⁷ és távolabb eső területeken⁸⁸ egyaránt. Az Alföld északi részén a Szatmár csoportban található meg, Rétközberencs-Paromdombon több is előkerült.⁸⁹ Ezen túlmenően Tiszacsege-Homokbányából is tudunk róla.⁹⁰

A tűzdelt díszítés másik változata szélesesen elterjedt a Vinča kultúrában. Ennek formája a bekarcolt vonalak közötti apró beszurkálás. Battonyán a Vid-partról ismerjük.⁹¹

2. Festés

A szakálhái kultúrában leggyakoribb festési mód⁹² a párhuzamosan bekarcolt szalagok közötti pasztózus vörös festés (8. kép 8).

Már ebben a korai szakaszban is megjelenik azonban az edény peremének fekete festése (7. kép 3), ez végig előfordul a kultúra élete folyamán, tehát semmiképpen sem tarthatjuk a tiszai kultúra kialakulása idején fellépő új elemnek.⁹³

3. Plasztikus díszek

a) Bütök és bordák

A hólyagos, belülről kinyomott bütök (3. kép 8), a rátett, ujjbenyomással tagolt bordák (3. kép 5, 7; 4. kép 5; 7. kép 2, 7), ezek az ún. szilmei sajátosságok már ebben a legkorábbi szakaszban megtalálhatók, s mint láttuk, párhuzamaik éppen olyan korán fellépnek. Ehhez kiegészítésül most egy Obre I-en előkerült két bordadíszes töredéket hozunk fel.⁹⁴

Igen jellegzetesek a vízszintesen rátett bütök (3. kép 11; 4. kép 3; 7. kép 6).

b) Leleteink között egy olyan edényoldal-töredéket közlünk, amelyen a felület sok apró, sorokba rendezett bütyökkel borított (7. kép 8). Ez a díszítés, amelynek őse a barbotin lehet, egy időszakban igen szélesen elterjedt, megtaláljuk a Körös⁹⁵, Starčevo⁹⁶ kultúrák késői szakaszában, mindenütt olyan lelőhelyeken, ahol már vinçai elemek is fellépnek. Megtalálható ugyanakkor Thesszáliában is, az Agia Sophia magulán.⁹⁷

A Dél-Alföldön Csókán⁹⁸, Tápé-Lebőn⁹⁹, Hódmezővásárhely-Szakálháton¹⁰⁰, továbbá a szakálhádi kultúra északabbi területén Tizzasas-Rév¹⁰¹ és Tiszavasvári-Paptelekháton¹⁰² került elő. Az Alföldön már az AVK leletei között is fellép¹⁰³, de megtaláljuk a vonaldíszes kerámia régebbi szakaszában Közép-Európában is.¹⁰⁴

c) Perem alatti benyomott lencsesor

Előfordul Battonya-Parázs tanyán, leggyakrabban kettős sorban (7. kép 1, 5). A 7. kép 1. számán bemutatott darab legjobb analógiáját Aradacról¹⁰⁵ ismerjük. Ezek általában durvább anyagú, nagyobb méretű fazekak díszítésére szolgálnak. Néhány példányuk Battonya-Vid-partról is előkerült.¹⁰⁶ Több soros benyomkodást itt kevesebb darabon találunk.

Ezt a díszítést Kalicz N. és Makkay J.¹⁰⁷ a Szakálháton előkerült darab kapcsán¹⁰⁸ vinçai hatásként említi. A vinçai kultúra korai szakaszában valóban igen gyakori és jellemző, csak példaképpen említjük Trnovacról¹⁰⁹ és a Bánát keleti részéről.¹¹⁰ Megtaláljuk Csókán is.¹¹¹ A perem alatti soros benyomkodást néha körömmel is előállítják, ilyent Battonya-Parázs tanyán figyelhetünk meg (7. kép 9).

A kerámia elemzése során úgy véljük, elhatárolható, körülírható az a horizont, amelyben a szakálhádi kultúra legkorábbi szakasza megjelenik a Dél-Alföldön, a Körösök völgyétől délre.

Thesszáliában, az Agia Sophia magulán egy olyan leletanyagot sikerült elkülöníteni, amely eltér az ismert klasszikus Diminitől. Itt fekete, fényezett, pasztózus vörös festésű edények kerültek elő. Bemélyített és festett formában vörös és fehér spirálkötegek, meander, zeg-zug, kör és háromszög alakú díszítések találhatók edényein.¹¹² V. Milojević szerint a klasszikus Diminitől elsősorban a karcolás és a pasztózus festés különíti el. Ebben a rétegben kerültek elő Thesszáliában először olyan edények töredékei, amelyek belülről kinyomott, a mi szóhasználatunk szerint szilmei bütykökkel díszítettek.¹¹³ Az időszak, amelyet stratigráfiai viszonyok között először az Agia Sophia magulán figyeltek meg, az Arapi és az Otzaki I. fázisok közé illeszkedik.

A bulgáriai Karanovo III. Vesselinovo korszakkal való egyidejűségét a számos áttételes párhuzamosíthatóság mellett a tűzdelt vonalakkal díszített fazék (7. kép 10), a hengeres nyakú palackok fülképzése, egyáltalán a palackok formája mutatja, de ez utóbbi ott visszanyúlik az ezt megelőző időszakba is. Van néhány adatunk az Usoe I. kultúrával való összefüggésre, a soros párhuzamos tűzdeléssel díszített fazék¹¹⁴ és az imént említett edényfűl.¹¹⁵ Ezt az időszakot

H. Todorova a Hotnica, Dudești, ill. a Boian-Bolintineanu fázissal tartja egyidősnek.¹¹⁶ A. Benac a Boian-Bolintineanu időszakkal Obre I. lelőhelyen a IV. réteget párhuzamosítja, amely a kifejlett, de legkorábbi Kakanj leleteit adta. Itt pontosan megfigyelhető volt a Starčevo kultúra átfejlődése a középső neolitikus Kakanj kultúrává egy proto-Kakanj időszakon keresztül, amit a Starčevo IV (Spiraloid B) fázissal tart egyidősnek.¹¹⁷

Szlavóniában ebben az időben a Sopot kultúra kialakulását kísérhetjük figyelemmel. S. Dimitrijević szerint¹¹⁸ itt a vincai népelemek és a Starčevo kultúra hordozóinak összeolvadásából, az érkező vincaiak kisebb csoportjainak hatására alakult ki a Sopot I. szakasz, és ez az összeolvadási folyamat a Vinča A horizont második felére be is fejeződött. Ugyanakkor feltételezhető a Korenovo kultúra legkorábbi típusa, ami viszont az eddigi leletek között még nem került elő, a legkésőbbi Starčevo és az eddig ismert Korenovo között bizonyos hiatus áll fenn, amit S. Dimitrijević szerint a vonaldíszes kerámia korai fázisának kellene kitöltenie.¹¹⁹ Mindenesetre a Korenovo A szakaszban megjelenik egy S profilú tál,¹²⁰ amelyhez hasonlót Hódmezővásárhely-Szakálháton találunk¹²¹ és amely teljesen azonos formában Parťan is előfordul,¹²² a Bucovaș csoport anyagában. Ezt az edényt Gh. Lazarovici a Bucovaș csoport IIA fázisára datálja, ez megfelelhet a szakálhái tál korának, amit viszont megelőznek a Battonyán talált leletek. Eszerint a Bucovaș csoport legkorábbi szakasza mindenképpen korábbi az eddig általában ismert szakálhái leletek koránál. Más oldalról is erre a következtetésre kell jutnunk, elég, ha csak azokra a korábban hivatkozott egyezésekre gondolunk, amelyek a battonyai és bánáti leletek között kétségtelenül fennállnak, vagy pl. olyan lelőhelyekre, mint pl. Aradac, ahol mind a battonyai, mind a bánáti típusú leletek együtt fordulnak elő. Ezt a lelőhelyet pedig a Vinča A második felére datálhatjuk,¹²³ Gh. Lazarovici szerinti Vinča A 3 idejére.¹²⁴

A Vinča A szakasz végére keltezés mellett más adatok is szólnak. A Battonya-Vid-parti leletek között volt egy négylábú kis pohár,¹²⁵ amely formájában vincai,¹²⁶ de díszítésmódja, az egymásba kapcsolódó fekvő S szalagok már a szakálhái kultúrára jellemzőek. Ezek a kis lábas edények is megvannak már a Starčevo kultúra késői szakaszában,¹²⁷ és számos analógiát ismertet ehhez Trogmayer O. a Körös kultúra területéről.¹²⁸

Ismert a közép-európai vonaldíszes kerámiában,¹²⁹ H. Quitta ezzel együtt mutatja be az apró bütökkel borított falú edények egy példányát, amely típus korai neolitikus megjelenését az előzőekben bizonyítottuk. Az edényfalak apró bütökkel való díszítésének szokását az Észak-Alföldön elterjedt Szatmár csoportban is megtaláljuk, éppen úgy, mint az edényeken látható rövid, párhuzamos bekarcolásokat, tűzdeléseket.

A Körös kultúrára utaló jelenségek között a korábban felsorolt egyezések mellett csak egy lényeges párhuzamosság, a körömmel való díszítési mód jelenlétét kell megemlítenünk. Körömcspikdedes töredékek Tápé-Lebőn¹³⁰ és Hódmezővásárhely-Szakálháton is vannak.¹³¹ V. Milojević szerint, aki éppen Hódmezővásárhely-Szakálhátról írja azt, hogy az ottani leletek Vinča A—B₁ korúak,¹³² a Starčevo IV és a Vinča A részben egyidős.¹³³

A Battonya környékéről ismertetett szakálhái korú emléktárgy vizsgálatánál ehhez közelálló eredményre jutottunk, leleteink kora visszanyúl a Vinča A végéig.¹³⁴

A Körös-Starcevo kultúra végénél párhuzamosan új kultúrák jelennek meg, amelyek a fekete fényezett áruval jellemezhetők. (Vinča A, Duesti I., Karanovo III., Zlatarski, Paradimi, Dimini I [Tsangli], Protokakanj-Kakanj, Danilo I, legkorábbi LBK.).

Ebben az időszakban alakult ki a középső Tisza-vidéken az AVK (Szatmár II). Ekkor a Körös-völgyben még a késői Körös kultúra él, amelyet jobb híján Protovinča néven tartunk számon. Ez nem a Vinča kultúra előzménye, hanem éppen annak korai hatását tükröző elemek összessége. (Ebben a kérdésben Gh. Lazarovici, Kalicz N. és Raczky P. nézeteit osztjuk.) Az általunk vizsgált területen, a Bánáttól északra, az Alföld délkeleti sarkában nem a korai Vinča kultúra megjelenése jelentette a kialakuló középső neolitikumot, noha hatása kétségtelenül kimutatható. Itt a Körös és Starcevo kultúrák továbbélő népcsoportjait csak később követi egy új kultúra a Maros és Temes vidéke között, amely a Vinča kultúra hatására jött létre, ahhoz sok szállal kötődik (a Marostól délre eső területeken a legtöbb elterjedési térképen vinčai területnek látjuk), és fokozatosan északra haladva elfoglalja az egykori Körös kultúra, majd az AVK területeinek nagy részét is.

Az utóbbi években a romániai Bánátban folytatott intenzív kutatások során a Temes és a Maros között, keletre pedig a hegyek lábáig kibontakozott egy olyan régészeti egység, amely nagyon sok megegyezést mutat a battonyai leletekkel. Gh. Lazarovici ezt Bucovaş csoport néven foglalta össze. Feltárásaink, melyeket a most vázolt terület északi peremén folytattunk, szinte teljesen megegyező leleteket hoztak napvilágra. Battonyán szinte minden megtalálható a Gh. Lazarovici által a Bucovaş csoportban bemutatott leletekből, aki ezek alapján arra a következtetésre jut, hogy „ohne eine sehr genaue Analyse können die beiden Gruppen nicht unterschieden werden”.¹³⁵

Számos korai neolitikus forma továbbélését fedezhetjük fel. (Hengeres nyakú fazék, talpgyűrűs kehely, alacsony csőtalp, kiöntő, spirál), amelyek egy része a vinčai kultúra fellépése utáni időszakból származik. Ugyanígy azonban vinčai párhuzamokat is találunk (fekete fényezett áru, kettőskúpos edény, csőtalp, perem alatti lencsesor, tűzdelés). A vinčai hatás tehát kettős; egyrészt áttételesen, a vinčai kultúra hatását tükröző korai neolitikus kultúrákon át, másrészt közvetlen kapcsolat, hiszen a két kultúra határos egymással. A közvetlen kapcsolat a vinčai kultúra törzsterületétől távolodva gyengül. A szakálhái kultúra saját vívmánya a pasztózus festéssel hangsúlyozott karcolt szalagok váltakozása, a hengeres nyakú, gömbös testű, kétfülű palack, továbbá az arcok edények.

Míndezeket egybevetve a battonyai C—14-es adatokkal¹³⁶ (4420—4225 i. e.) elképzelhetőnek tartjuk a szakálhái kultúra Vinča A végén való megjelenését a Vinča A időszakban továbbélő, vinčai sajátosságokat mutató ún. Protovinča népesség után. Ezt a Dimini kultúra Agia Sophia fázisával párhuzamosíthatjuk, amikor ott a kinyomott bütykök, karcolt díszek és a pasztózus festés megjelenik. Ez a korai szakálhái kultúra egyidős az AVK késői szakaszával, amit az AVK

lelőhelyein előforduló szakálhái importleletek is bizonyítanak (Alattyán-Kiskert, Békés—Déló, Tiszaug—Vasútállomás). Sem a korai, sem pedig a későbbi AVK-ban sem találunk túl sok megegyezést a szakálhái kultúrával, miként ezt Kalicz N. és Makkay J. is hangsúlyozták.¹³⁷ Így nagyon valószínű, hogy az AVK a vele egy ideig párhuzamosan élő korai szakálhái kultúráról átvehetett néhány díszítési elemet, talán éppen ezzel magyarázható a késői AVK leletgyűttesekben, (Békésszentandrás-Furugy, Békés-Déló,¹³⁸ Csárdaszállás-Fegyelmi part) a vörös pasztózus festés megjelenése, valamint a késői AVK-ban előforduló arcok edények, amelyeknek a szakálhái kultúrával való egyidejűségére Kalicz N. és Makkay J. is utalnak.¹³⁹ Lehetséges, hogy éppen a szakálhái kultúra állítja meg az AVK népének déli terjeszkedését, hiszen AVK település a Körös-völgytől délre mindeddig nem került elő, az AVK népe a Maros völgyét sohasem hódította meg. Importjai ugyan mélyen a vinçai területeken is megtalálhatók (Banjica, Fratelia), de az AVK-val szemben jelentős dél—északi mozgást figyelhetünk meg, a Vinča B időszakban a szakálhái kultúra csaknem a teljes AVK területen elterjedt.

Eredetét tekintve a Körös-Starčevo kultúra végével kimutatható megegyezések miatt a közép-európai vonaldíszes kultúrához hasonlóan már a Vinča kultúra korai szakaszában, annak hatására fejlődött ki a szakálhái kultúra a balkáni és a közép-európai régió határán.

JEGYZETEK

- 1 G. Szénászký J., Arch. Ért. 106 (1979) 67—77.
- 2 Az itt közölt alaprajzon a feltárt területnek csak azon része szerepel, ahonnan a most feldolgozott leletek származnak.
- 3 G. Szénászký J., Arch. Ért. 106 (1979) 68.
- 4 Benac, A., Obre. WMBH III. Sarajevo, 1973. 385. XXXIII. kép 1.
- 5 Dimitrijević, S., Materijali 10 (1974) XX. kép 6.
- 6 Batović, S., Stariji neolit u Dalmaciji. (Zadar 1966) XXVI/5.
- 7 Gimbutas, M., Archaeology 25 (1972) 118.
- 8 Vetnić, S., Materijali X (1974) V/8.
- 9 Lazarovici, Gh., Neoliticul Banatului. (Cluj-Napoca 1979) (tovább: Lazarovici 1979.) VII C 21.
- 10 Lazarovici 1979. IX B 12.
- 11 Kutzián I., A Körös kultúra (Budapest 1944) I/2.
- 12 Banner J., Dolg 11 (1935) XVIII/35.
- 13 Trogmayer O., Arch. Ért 91 (1964) 13/1, 12/2.
- 14 Milojević, V.—Hauptmann, H., Die Funde der frühen Dimini-Zeit aus der Arapi magula. BAM 9 (Bonn 1969) 50.
- 15 Benac, A., Obre, WMBH III. (Sarajevo 1973) 385.
- 16 Comşa, E., La periodisation de la civilisation Dudaşti. Actes du VIIIe CISPP Beograd (1972) 437.
- 17 Georgiev, G. I., Kulturgruppen der Jungstein- und Kupferzeit in der Ebene von Thrazien. Actes Praha (1961) X/2.
- 18 Todorović, J. — Cermanović, A., Banjica. (Beograd 1961) XIII/4.
- 19 Stalio, B., ZNMB VI (1970) 5/2.
- 20 Vasić, M. M., Praistorijska Vinča IV. (Beograd 1936) 23. slika 30 c, e.
- 21 Banner J. — Párducz M., Arch. Ért 1946—48, VI/7.
- 22 Lazarovici, Gh., Banatica 2 (1973) 33/5.
- 23 ibid. 13/8.
- 24 Goldman Gy., Battonya-Gödörösök és a tiszai kultúra kialakulása. (Békéscsaba, 1984)
- 25 Roska M., Az ősrégészet kézikönyve II. (Kolozsvár, 1927) 264/4.
- 26 Roska M., A Torma Zsófia Gyűjtemény . . . (Kolozsvár 1941) 83/9.
- 27 Vlassa, N., Neoliticul Transilvaniei. (Cluj 1976) 162. 2/2.
- 28 Kutzián I., A Körös kultúra (Budapest 1944) XXIX/90.
- 29 Wace, A. I. B.—Thompson, M. S., Prehistoric Thessaly (Cambridge 1939) 91/42, 200/140 d.
- 30 Milojević, V.—Zumbusch, J., Die Ausgrabungen auf der Otzaki magula in Thessalien. Das frühe Neolithikum I. BAM 11 (1971) 151.
- 31 Milojević, V.—Hauptmann, H., 1969. Beilage I. 30.
- 32 Deshayes, J., BCH 94 (1970) 205.
- 33 Milojević, V.—Hauptmann, H., 1969. Beilage 4, 41, 42, 53.
- 34 Lazarovici 1979. 144.
- 35 Roska M., A Torma Zsófia gyűjtemény . . . ciI/1—5.
- 36 Kalicz N.—Makkay J., Alba Regia 12 (1972) 11/19.
- 37 Renfrew, C., ZNM 6 (1970) I/5, 9; Schachermeyr, F., Die ältesten Kulturen Griechenlands. (Stuttgart 1955) 132; Milojević—Hauptmann 1969 Beilage 4. 42; 17/7.
- 38 Todorović, J.—Cermanović, A., Banjica. (Beograd 1961) XVIII/2, 7; XIX/1.
- 39 Goldman 1984.

- 40 *Trogmayer O.*, MFMÉ 1957 VII/16.
- 41 *Banner J.—Bálint A.*, *Dolg* 11 (1935) 79, 3/14.
- 42 *ibid.* V/14—18.
- 43 *Kalicz N.—Makkay J.*, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene.* (Budapest 1977) 89. (tovább:*Kalicz—Makkay* 1977)
- 44 *Dimitrijević, S.*, *Materijali* 10 (1974) 18/12.
- 45 *Milojčić—Hauptmann* 1969. XI/2, 3.
- 46 *Detev, P.*, *Ann. Plovdiv* 3 (1959) 22 d.
- 47 *Roska M.*, *A Torma Zsófia Gyűjtemény . . . Kolozsvár 1941.* LXVIII/7—16.
- 48 *Vulić, N.—Grbić, M.*, *CVA* III (1937) I/6.
- 49 *Kutzián I.*, *A Körös kultúra.* (Budapest 1944) XIII/11, III/7.
- 50 *Makkay J.*, *Alba Regia* 12 (1978) 23/13, 21; 24/13.
- 51 *Comşa, E.*, *Dacia* 19 (1975) 6/14—17.
- 52 *Milojčić, V.*, *Magulen um Larissa in Thessalien.* *BAM* 15 (1976) VIII/1, X/4, XII/5. (tovább: *Milojčić* 1976.
- 53 *ibid.* 10.
- 54 *Lazarovici* 1979. fig. 17.
- 55 *Szénászký J.*, *Arch. Ért.* 106 (1979) 7. kép 3.
- 56 *Grbić M.*, *Porodin kod Bitolja, kasno neolitsko naselje na Tumbi kod Bitolja.* (Bitolj, 1960) XXXVII/2.
- 57 *Lazarovici* 1979. 10/22.
- 58 *Banner J.—Párducz M.*, *Arch. Ért.* 1948 VII/5; *Tordoson: Roska, 1941.* LXXXIII/3.
- 59 *Banner J.—Bálint A.*, *Dolg* 11 (1935) 3/12.
- 60 *G. Szénászký J.*, *Arch. Ért.* 106 (1979) 7. kép 4.
- 61 *Trogmayer O.*, MFMÉ 1957 XV/16.
- 62 *G. Szénászký J.*, *A szakálhádi kultúra kialakulása.* Kézirat, Békéscsaba, 1981. 40.
- 63 *Dolinescu-Ferche, S.*, *SCIV* 15 (1964) fig. 2/6.
- 64 *G. Szénászký J.*, *Arch. Ért.* 106 (1979) 9. kép.
- 65 *Dolinescu-Ferche, S.*, *SCIV* 15 (1964) fig. 2/7.
- 66 *G. Szénászký J.*, *A szakálhádi kultúra kialakulása.* Kézirat, Békéscsaba 1981. 42.
- 67 *G. Szénászký J.*, *ArchÉrt* 106 (1979) 7. kép 1 a-b.
- 68 *A Battonya-Parázs tanyán újabban talált korai arcós edények restaurálása eddig nem történt meg.*
- 69 *Lazarovici* 1979. 203.
- 70 *Goldman Gy.*, *BMMK* 5 (1978) 13.
- 71 *Kalicz—Makkay* 1977. 89.
- 72 *G. Szénászký J.*, *Arch. Ért.* 106 (1979) 4. kép 11.
- 73 *Lazarovici* 1979. 147. Fig. 15 D 2—7.
- 74 *Gimbutas, M.*, *Archaeology* 25 (1972) 118; *Dimitrijević, S.*, *Materijali* 10 (1974) VII/21, 22.
- 75 *Dimitrijević, S.*, *Materijali* 10 (1974) IX/2, 5; XIX/9.
- 76 *Trogmayer O.*, MFMÉ 1957. XI/2, 19.
- 77 *Lazarovici* 1979. 147. 15/e6.
- 78 *Kutzián I.*, *A Körös kultúra.* (Budapest, 1944) XL/6, 10.
- 79 *ibid.* XL/7—9.
- 80 *ibid.* XIV/16.
- 81 *Banner J.*, *AAH* 12 (1960) 38/25.
- 82 *Lazarovici* 1979. 110. 10/d 14.
- 83 *ibid.* VIII/B/9.
- 84 *Detev, P.*, *Annales Plovdiv* 3 (1959) 22/g.
- 85 *Todorova, H.*, *BMNV* 14 (1978) IV/2.
- 86 *Nica, M.*, *Dacia* 20 (1976) 4/2, 7/11.
- 87 *Makkay J.*, *Alba Regia* 12 (1978) 16/3 a—b.
- 88 *Točík, A.*, *Slovensko v mladšej dobe kamennej.* (Bratislava 1970) V/5.
- 89 *Kalicz—Makkay* 1977 94/5.
- 90 *ibid.* 168/8—9, 12, 13.

- 91 G. Szénászký J., Arch. Ért. 106 (1979) 6. kép 9.
 92 Kalicz—Makkay 1977. 89.
 93 Korek J., MFMÉ 1967. 89.
 94 Benac, A., Obre. WMBH 3 (1973) 34/8—9.
 95 Kutzian I., A Körös kultúra (Budapest 1944) X/2, XII/4, XV/10.
 96 Arandelović—Garašanin, D., Starčevačka kultúra (1954) V/16; Vetnić, S., Materijali 10 (1974) I/6. Brukner, B. Neolit u Vojvodini (Beograd 1968) II/5. Tomić, E., Starinar 30 (1980) I/1.
 97 Miložić, V., 1976. 7/7.
 98 Banner J., AAH 12 (1960) XXXVIII/1.
 99 Trogmayer O., MFMÉ 1957. XII/5, XIII/10.
 100 Kalicz—Makkay 1977. 158/3, 160/12.
 101 ibid. 148/3.
 102 ibid. 81/10.
 103 ibid. 120/16.
 104 Quitta, H., PZ 38 (1960) 17, 9/7. Tichy, R., Arch. Austr. 1961. 103.
 105 Stalio, B., ZNM 6 (1970) 6/1, 3.
 106 G. Szénászký J., Arch. Ért. 106 (1979) 4. kép 1, 4, 5, 7. kép 7.
 107 Kalicz—Makkay 1977. 90.
 108 Banner J., Dolg 11 (1935) IX/3, 7, 17.
 109 Jovanović, B., RVM 14 (1965) 5/11, 12, 6/4.
 110 Lazarovici, G., Banatica 2 (1973) 4/2—5; 9/2, 6, 10, 14.
 111 Banner J., AAH 12 (1960) XVII/38, 44, 45.
 112 Miložić 1976. 9, XIV/6—8, 10—15, 19; XV/1—5, 7.
 113 ibid. VIII/1, X/4, XII/5.
 114 Todorova, H., BMNV 14 (1978) IV/2.
 115 ibid. IV/5.
 116 ibid. 4.
 117 Benac, A., Obre WMBH 3 (1973) 408—409.
 118 Dimitrijević, S., Sopotsko-Lengyelska kultúra (Zagreb 1968) 119.
 119 ibid.
 120 ibid. 121.
 121 Banner J., Dolg 11 (1935) 3/13.
 122 Lazarovici 1979. fig. 35.
 123 Jovanović, B., RVM 14 (1965) 41.
 124 Lazarovici 1979. 218.
 125 G. Szénászký J., Arch. Ért. 106 (1979) 5. kép 11.
 126 Roska M., A Torma Zsófia Gyűjtemény... (Kolozsvár 1941) XCVII/7, 8, 11, 13—15, 20.
 127 Grbić, M., Porodin kod Bitolja. (Bitolj 1960) XXI/1—2.
 128 Trogmayer O., MFMÉ 1957. 44.
 129 Quitta, H., PZ 38 (1960) Abb. 9/i.
 130 Trogmayer O., MFMÉ 1957. 8/1, 2, 9/12.
 131 Banner J., Dolg 11 (1935) V/18, VIII/6.
 132 Miložić, V., Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas. (Berlin 1949) 91.
 133 Miložić, V., BRGK 33 (1950) 116.
 134 G. Szénászký J., tanulmánya sajtó alatt.
 135 Kalicz—Makkay 1977. 85.
 136 G. Szénászký J., A Délkelet-Alföld neolitikumának néhány időrendi kérdése. Arch. Ért 110 (1983) 243—246.
 137 Lazarovici, Gh., Die Vinča-Kultur und ihre Beziehungen zur Linienbandkeramik. Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte (Hildesheim 1983) 141.
 138 G. Szénászký J., Arch. Ért 110 (1983) 243.
 139 Kalicz N.—Makkay J., 1977. 85.
 140 Goldman Gy., Az alföldi vonaldíszes kerámia fiatal szakaszának leletei Békés megyében. Arch. Ért. 110 (1983) 33.
 141 Kalicz N.—Makkay J., Gefäße mit Gesichtsdarstellungen in der Linienbandkeramik aus Ungarn. in: Idole, Wien 1972. 13.

Funde aus der frühen Szakálhát-Kultur von Battonya

von: JULIA G. SZÉNÁSZKY

In den vergangenen Jahren haben wir an verschiedenen Fundstellen der Szakálhát-Kultur mehr oder weniger große Grabungen durchgeführt. Neben Beobachtungen zur siedlungsstrukturellen und Beobachtungen zum Lebensstil ist es uns gelungen, bedeutendes archäologisches Fundmaterial zu sammeln, unter dem das von der Battonya-Parázs Tanya stammende von besonderer Bedeutung ist. In dieser Studie stellen wir die aus der frühen Szakálhát-Kultur hervorgekommenen Objekte (13. 26. Grube, 5. und 9. Haus), sowie das in diesen gefundene Fundmaterial, sowie dessen Zusammenhänge vor.

Mit dem Ende der Körös-Starčevo-Kultur treten parallel neue Kulturen auf, die durch ihre schwarzen, polierten Waren charakterisiert werden können. (Vinča A., Dudești I., Karanovo III., Zlatarski, Paradimi, Dimini I.—Tsangli-, Protokakanj-Kakanj, Danilo I., früheste LBK.).

In diesem Zeitraum entwickelte sich auch die ALK (Szatmár II.) im mittleren Theißraum. Zu dieser Zeit lebte im Körös-Tal noch die späte Körös-Kultur, welche wir mangels einer besseren Bezeichnung als Protovinča rechnen. Diese ist nicht Vorläufer der Vinča-Kultur, sondern die Gemeinsamkeit deren frühe Auswirkungen widerspiegelnden Elemente. (In dieser Frage teilen wir die Ansichten von Gh. Lazarovici, N. Kalicz und P. Raczky). Im von uns untersuchten Gebiet, nördlich des Bánát, im südöstlichen Winkel des Alföld bedeutete nicht die Erscheinung der frühen Vinča-Kultur das sich herausbildende mittlere Neolithikum, obzwar deren Auswirkung zweifellos aufweisbar ist. Hier folgt auf die weiterlebenden Volksgruppen der Körös- und Starčevo-Kultur erst später eine neue Kultur im Gebiet zwischen Maros und Temes, welche auf Wirkung der Vinča-Kultur zustande kam, und durch viele Stränge mit dieser verbunden ist (die vom Maros südlich liegenden Gebiete sehen wir auf den meisten Verbreitungskarten als Vinča-Gebiete), und diese besetzt Schritt für Schritt nach Norden wandernd die Gebiete der einstigen Körös-Kultur, später auch einen Großteil der Gebiete der ALK.

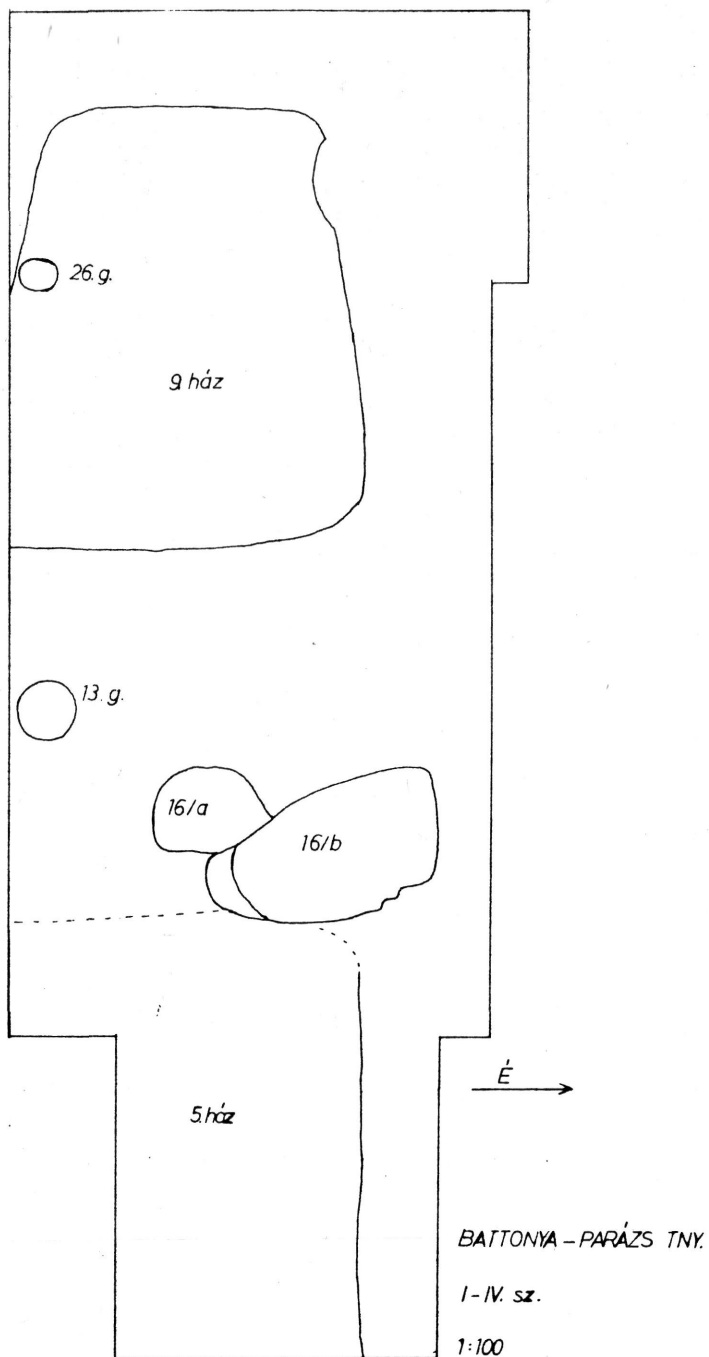
Im Verlaufe der in den letzten Jahren im rumänischen Bánát durchgeführten intensiven Forschungen zwischen dem Temes und Maros, nach Osten weiterhin bis hin zu den Gebirgsausläufern, entfaltete sich eine archäologische Einheit, welche mit den Funden von Battonya in vielen Fällen Übereinstimmung zeigt. Gh. Lazarovici faßt dieses unter dem Namen Bucovaț-Gruppe zusammen. Unsere Ausgrabungen, welche wir am Nordrand des oben erwähnten Gebietes durchführten, brachten fast ausschließlich gänzlich übereinstimmende Funde ans Tageslicht. In Battonya ist sozusagen alles auffindbar, was durch Gh. Lazarovici von den Funden der Bucovaț-Gruppe vorgestellt wurde, der auf dieser Grundlage zu der Schlußfolgerung kommt, daß „ohne eine sehr genaue Analyse können die beiden Gruppen nicht unterschieden werden.“

Wir können das Weiterleben mehrerer neolithischen Formen entdecken. (Topf mit zylindrischem Hals, Kelch mit Fußring, niedriger Rohrfuß, Ausgießer Schnabel, Spirale), von denen ein Teil aus der Epoche nach dem Auftreten der Vinča-Kultur stammt. Gleichfalls finden wir aber auch Parallelen mit der Vinča-Kultur (schwarze, polierte Ware, Doppelkegel-Gefäß, Rohrfuß, Linsenreihe unter dem Rand, Stichelung). Die

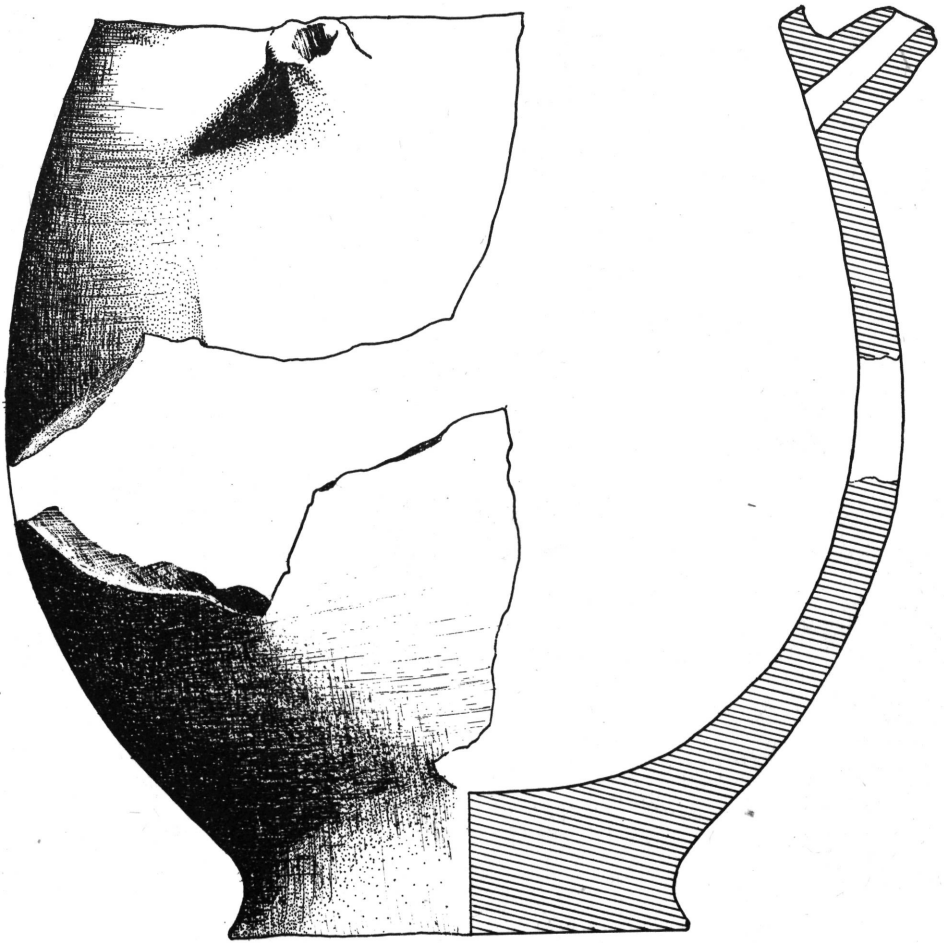
Wirkung der Vinča-Kultur ist demnach zweifach; teilweise mit Überleitung, über die die Wirkung der Vinča-Kultur widerspiegelnden frühen neolithischen Kulturen, andererseits durch den unmittelbaren Kontakt, sind doch beide Kulturen benachbart. Der unmittelbare Kontakt wird mit der Entfernung vom Stammgebiet der Vinča-Kultur schwächer. Eigene Errungenschaft der Szakálhát-Kultur ist der Wechsel der durch pastos Bemalung betonten, eingekratzten Bänder, die zweihenkelige Kugelkörper-Flasche mit zylindrischem Hals, sowie weiterhin die Gefäßgefäße.

Im Vergleich all dieser mit den Angaben von Battonya C—14 (4420—4225 vor unserer Zeitrechnung) halten wir die Erscheinung der Szakálhát-Kultur am Ende der Vinča A nach der im Zeitraum der Vinča A weiterlebenden, Eigenschaften der Vinča-Kultur aufweisenden sogenannten Protovinča-Völkerschaft für wahrscheinlich. Diese können wir mit der Agia Sophia-Phase der Dimini-Kultur parallelisieren, als dort die herausgedrückten Knoten, die eingekratzten Verzierung und die pastos Bemalung auftreten. Diese Szakálhát-Kultur ist gleichaltrig mit dem Ende der AVK (Importe der Szakálhát-Kultur im mittleren Theißgebiet: Bahnstation von Tiszaug, Alattyán-Kiskert, AÉ 1985 [112] 52—.), so bremst diese mit größter Bestimmtheit sogar deren Verbreitung nach Süden, wurde doch südlich des Körös-Tals bisher noch keine AVK-Siedlung gefunden, und das Volk der AVK eroberte niemals das Maros-Tal. Ihre Importe sind jedoch auch tief in den Vinča-Gebieten auffindbar (Banjica, Fratelia), jedoch können wir gegenüber der AVK eine bedeutende Süd-Nord Bewegung beobachten, und im Zeitabschnitt der Vinča-B ist die Szakálhát-Kultur bereits im gesamten Gebiet der AVK verbreitet.

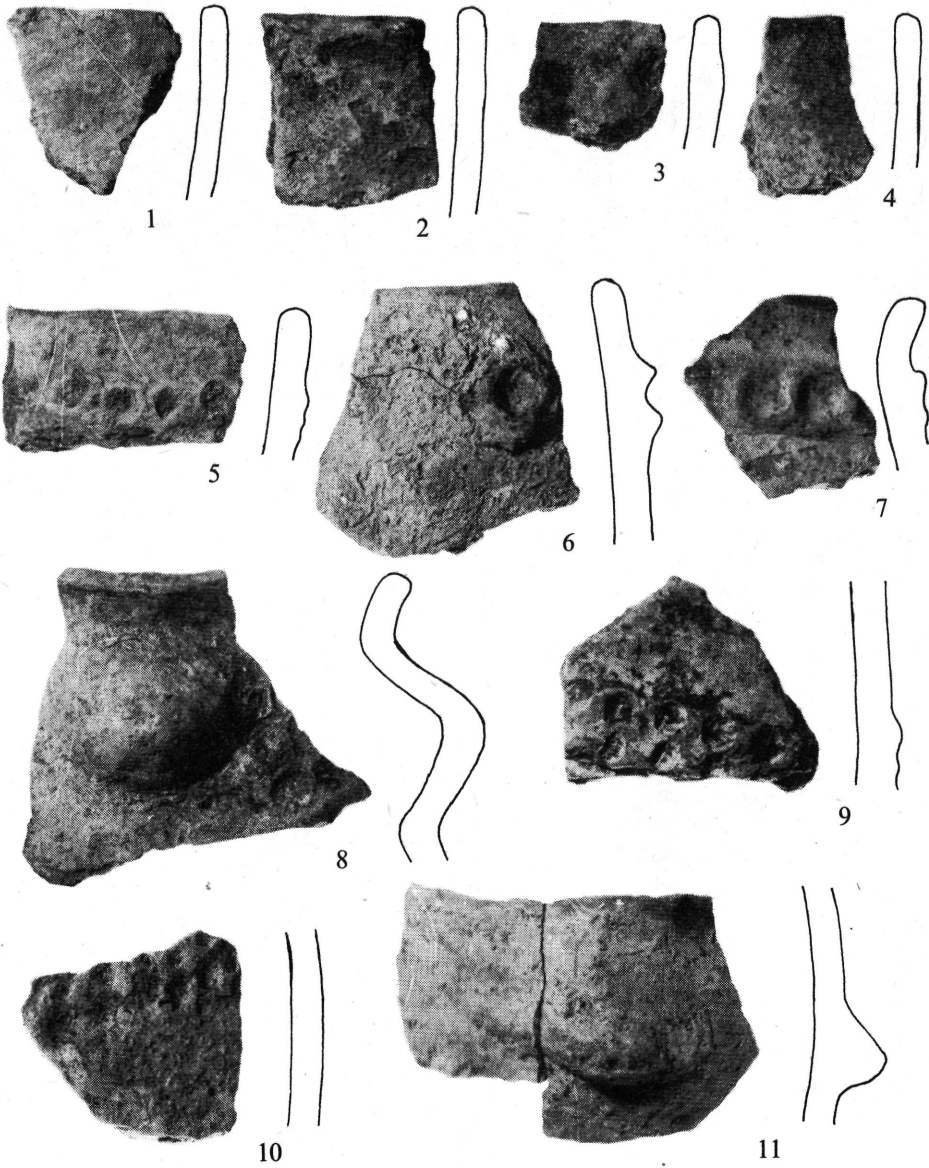
In Bezug auf ihren Ursprung, ähnlich der LBK, wegen der Übereinstimmungen, die gegen Ende der Körös-Starčevo-Kultur aufweisbar sind, entwickelte sich die Szakálhát-Kultur bereits im frühen Abschnitt der Vinča-Kultur, unter deren Wirkung, im Grenzgebiet des Balkans und der mitteleuropäischen Region.

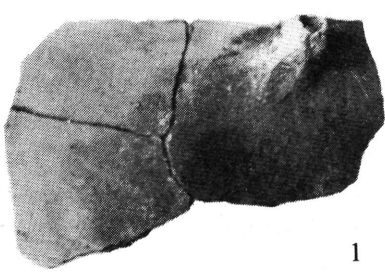
1. kép: Battonya-Parázs tanya. A korai objektumok alaprajza

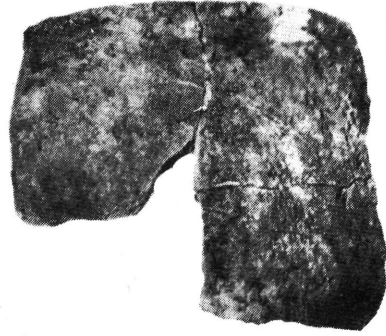
2. kép: *Battonya-Parázs tanya*. 26. gödör. M: 1:1

3. kép: *Battonya-Parázs tanya*. 26. gödör. M: 1:2

1

2

3

4

5

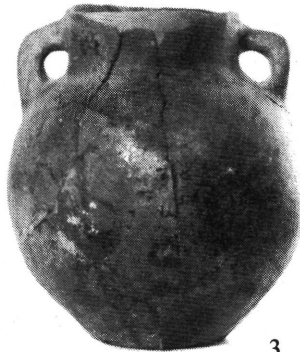
4. kép: *Battonya-Parázs tanya*. 26. gödör. M: 1:2

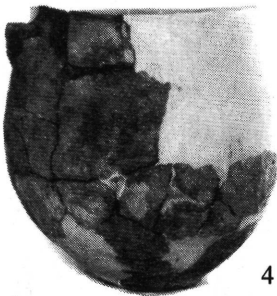
1

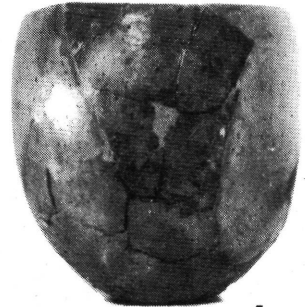
2

3

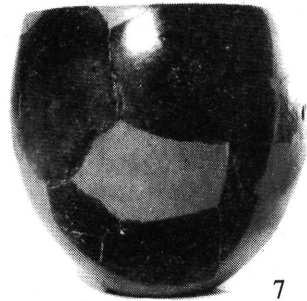
4

5

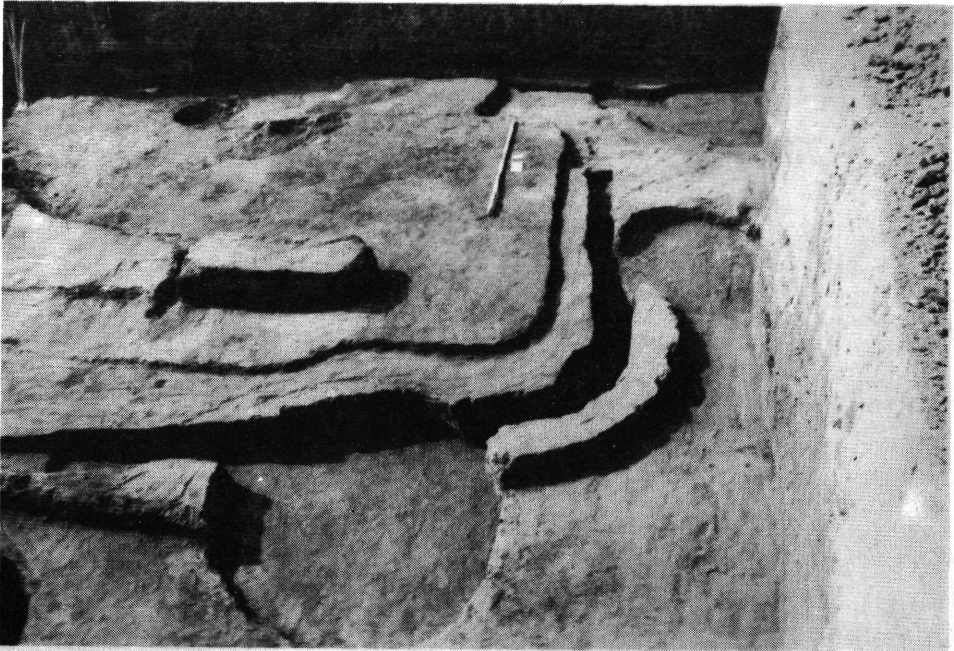
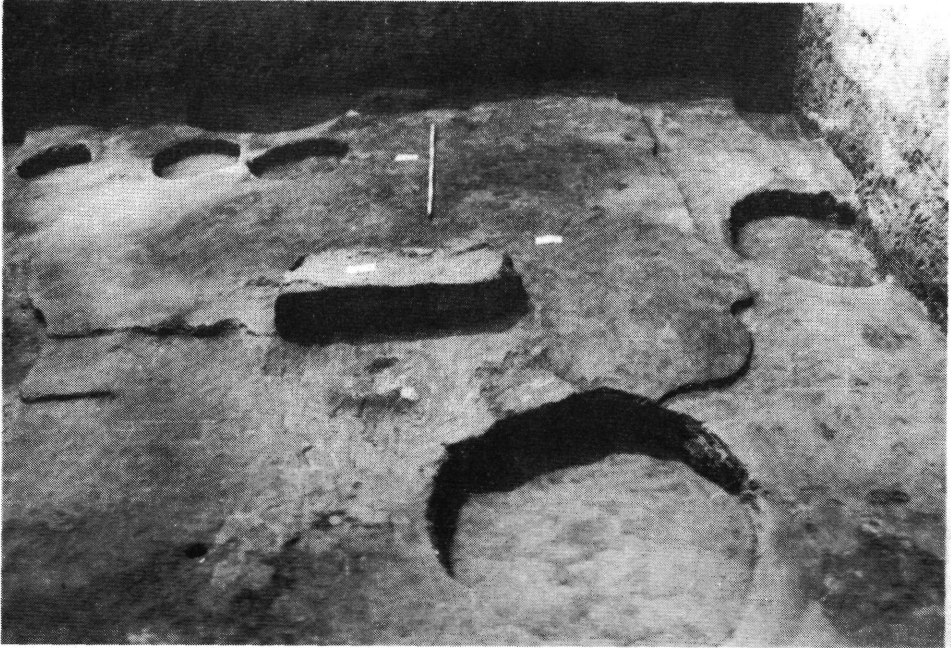

6

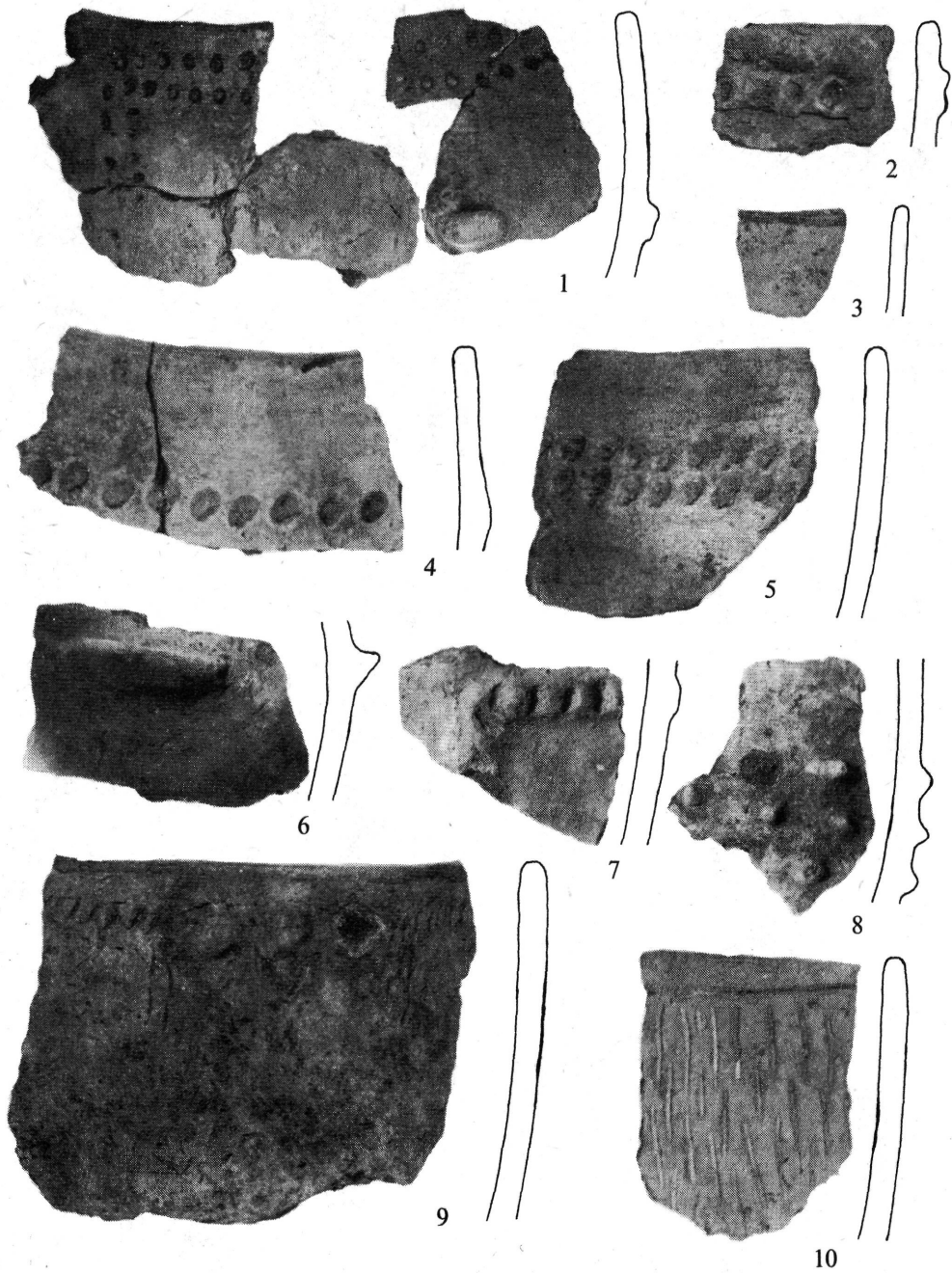

7

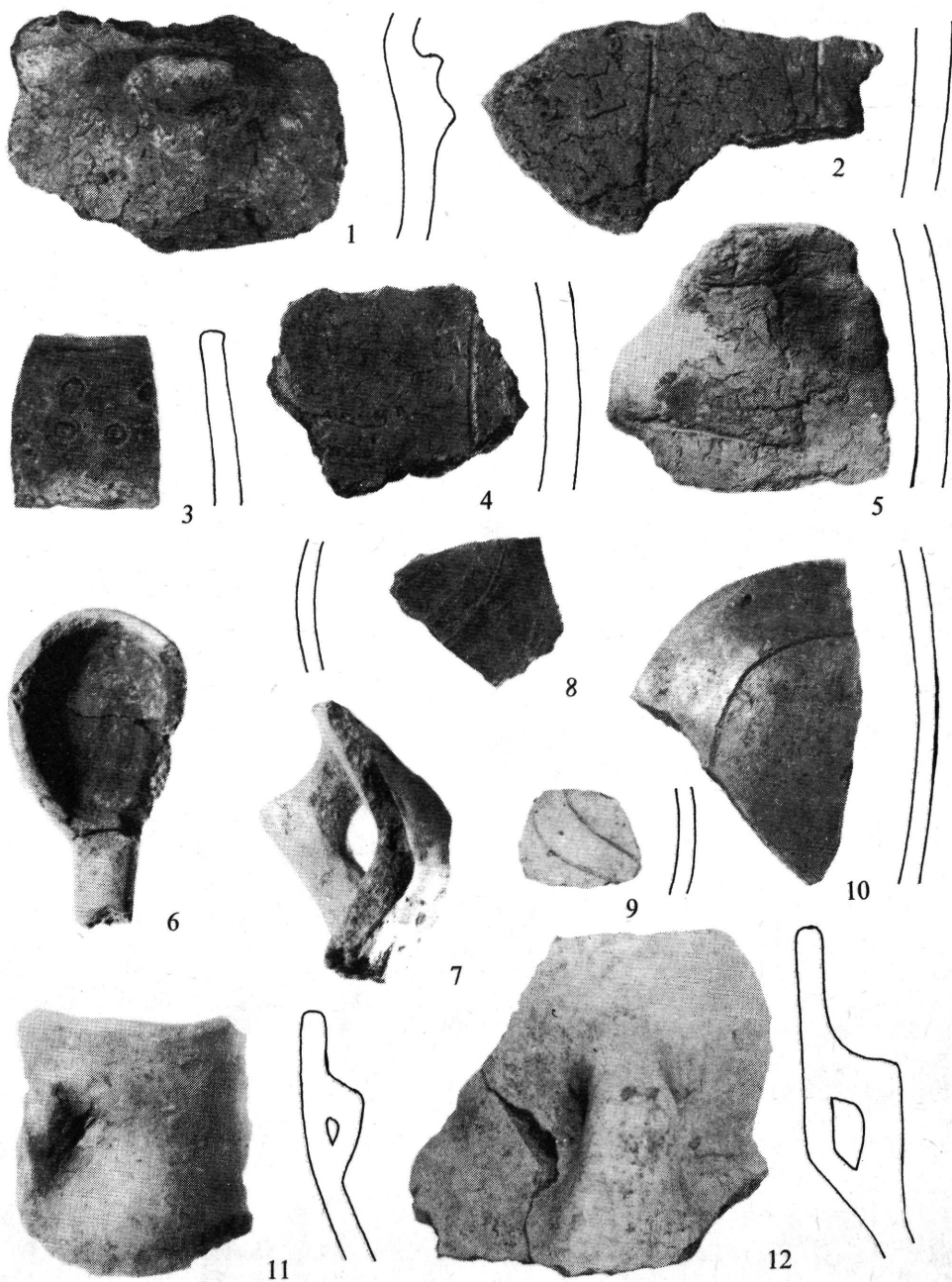
5. kép: *Battonya-Parázs tanya*. 26. gödör. 1, 3.: M: 1:5; 4: M: 1:6; 2, 5, 7,: M: 1:2, 5, 6.: M: 1:2

6. kép: *Battonya-Parázs tanya*. 9. ház. Felül az alapárok bontás előtt, alul bontás után.

7. kép: *Battonya-Parázs tanya*. 5. ház. M: 1:2

8. kép: *Battonya-Parázs tanya*. 5. ház: 5, 8, 10, 12.; 9. ház: 1, 3, 9.; I. szelvény: 2, 4, 7, 11.; III. szelvény: 6.